

Stefan Zeljković

doktorand na Katedri za kanonsko pravo i hrišćansku sociologiju
Pravoslavnog bogoslovskeg fakulteta Univerziteta u Beogradu

Istorijsko-bogoslovski preduslovi Velikog raskola 1054. godine sa pozicije Istočne crkve

Apstrakt

Ovaj rad predstavlja skromni doprinos istraživanju i rasvetljavanju uzroka nastanka raskola između Istočne i Zapadne crkve u XI veku. Ono što se desilo u Konstantinopolju 1054. godine ima daleko dublje ishodište u događajima koji su prethodili decenijama, pa i vekovima ranije. Veliki raskol se tako ne može posmatrati samo kao jedan datum, već kao viševekovni proces udaljavanja dva krila hrišćanstva. Ovaj proces nema jasno definisane hronološke okvire, te je lakše govoriti o ličnostima i događajima koji su doprineli produblivanju predrasuda i animoziteta. Pokušali smo prikazati glavne razloge udaljavanja dve crkve kroz prizmu crkveno-bogoslovskeg sporova, čije rasvetljavanje u kontekstu istorijsko-političkih događaja može pružiti jasniju sliku zašto danas pravoslavci i rimokatolici nemaju evharistijsko opštenje.

Ključne reči

šizma, Rimski crkva, primat, Filioque, celibat, azima

1. Uvod

U ovom radu pokušaćemo prikazati istorijske okolnosti i bogoslovske uzroke sa aspekta Istočne crkve, a koji su doveli do podele Crkve na istočno i zapadno krilo u XI veku. Sam raskol između Istoka i Zapada treba uvek posmatrati u širem kontekstu viševekovnog procesa udaljavanja. Međutim, ono što je važno jeste činjenica da su se u XI veku dva prestola – Rim i Konstantinopolj, ne samo međusobno ekskomunicirala, već i da su prekinuli evharistijsko opštenje, koje je od suštinskog značaja za poimanje Crkve.¹ Udaljavanje istočnog i

¹ Zbog toga se danas u Pravoslavnoj crkvi pridaje važnost događajima koji su se odigrali 1054. godine, iako se zna da to nije bilo iznenadan događaj, bez predistorije

zapadnog krila Hrišćanstva tokom Srednjeg veka bilo je po sebi kompleksno i različiti su uzroci tog otuđenja. Jedan od njih jeste i razlika u poimanju svetovne i duhovne vlasti na Istoku i Zapadu već tokom ranog Srednjeg veka, što je opet imalo u pozadini činjenicu da je na Istoku Rimsko carstvo nastavilo svoju egzistenciju, dok je na Zapadu ono propalo u V veku. Rimaska crkva je nastavila da baštini slavu iščezle imperije i postepeno da prihvata njeno državno-pravno nasleđe. Sa druge strane, na Istoku su veliki hrišćanski prestoli postajali sve više vezani za političku ideologiju carstva i cara koji je stolovao u Konstantinopolju. Posebno u vreme islamskih osvajanja, prva katedra Istoka – Konstantinopolj, potpomognuta carskom ideologijom, uvećala je svoj značaj i moć. Međutim, ovo je samo jedan od istorijskih aspekata udaljavanja Istoka i Zapada. Primarni uzrok leži u bogoslovskom shvatanju Crkve, odnosno prvenstva unutar Crkve i na tome će biti poseban akcenat u ovom radu. Najviše pažnje posvetićemo shvatanju primata sa aspekta Istočnih, njegovog bogoslovskog utemeljenja, ali i bogoslovске interpretacije. Takođe, obratićemo pažnju na istorijsko-bogoslovске uzroke koji su prethodili raskolu, uključujući crkvenu krizu u IX veku i pojedina liturgičko-kanonska razmimoilaženja u crkvenoj praksi Grka i Latina. Na kraju, nastojaćemo obrazložiti kako je došlo do raskola u XI veku, premda treba naglasiti da bogoslovski uzroci nisu jedini zbog kojih su se crkve udaljile i konačno raskinule međusobne odnose, kao i da sam raskol nije bio zapečaćen događajima u XI veku, već nešto kasnije u vreme krstaških ratova i uspostavljanja latinske jerarhije na Istoku tokom XII i XIII veka.

2. Istok i primat episkopa Rima do XI veka

U XI veku primat nije bio istican u prvom redu kao uzrok raskola, ali je bez sumnje bio očiti uzrok udaljavanja Rimske i Konstantinopoljske crkve, svih njihovih međusobnih optuživanja i sukoba. Ovde se nećemo baviti samom idejom primata u Crkvi, i razlikama koje postoje u shvatanju primata sa etičkog (istorijskog, estetskog) i trijadološkog (bogoslovskog, ontološkog) aspekta, već konkretno istorijsko-bogoslovskim razvojem pristupa na Istoku i Zapadu.² Crkva ne može bez primata, iako bi Šmeman rekao da je insistiranje na primatu, ne samo u prvom hiljadugodištu već u celoj istoriji Crkve, dovelo do degradacije izvorne eklisiologije, nizvođeći duh Crkve na duh birokratije i čineći od žive sabornosti administrativnu strukturu gde se manje jedinice podređuju

i kasnijih pokušaja rešavanja nesuglasica. Takođe, obični ljudi nisu ni bili svesni događaja koji su se tad odigrali, već se linija razdvajanja vremenom javila usled dodatnih istorijsko-političkih događaja. Međutim, evarhistijsko jedinstvo dva prestola, prekinuto 1054. godine, nikada više nije dugo-ročno obnovljeno, čak ni posle skidanja anatema 1965. godine. Vidi: Georgije Florovski, „Tajna Pedesetnice,“ *Teološki pogledi* 42/1-3 (2009): 130; Ignatije Midić, „Duh Sveti i jedinstvo Crkve,“ *Sabornost* 6/1-2 (2000): 17.

² Vidi opširnije: Zlatko Matić, *Primat rimskog episkopa u delu Ž. – M. R. Tijara: Mogućnost recepcije Tijarove teologije primata u dijalogu Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve* (Užice: Grafičar, 2018).

udaljenim centrima moći.³ Međutim, možemo reći da je raskol između Rima i Konstaninopolja počeo onda kada su Istočni proglasili podelu primata i privilegija prvog prestola u Crkvi – Rimskog. Desilo se to upravo sa osnivanjem Novog Rima, koji je prisvojio sve političke počasti stare prestonice, a zatim i crkvene, snagom 3. kanona Drugog vaseljskog sabora iz 381. godine, i još zvaničnije 28. kanonom Četvrtog vaseljskog sabora iz 451. godine.⁴

Svetopisamski temelj primata Rima formirao se kroz tumačenje Hriстовih reči upućenih apostolu Petru: „A i ja tebi kažem: ti si Petar, i na ovome kamenu sazidaću Crkvu svoju, vrata paklena neće je nadvladati.“ (Mt 16,18) U kontekstu ovih reči počeo se vremenom razumevati i sam primat episkopa Rima, kako se to tumači danas: „Na Zapadu je primat rimske stolice, osobito počev od četvrtog veka, razumevan u odnosu na ulogu Petra među apostolima. Primat rimskog episkopa među episkopima postepeno je tumačen kao posebno pravo koje mu pripada kao nasledniku Petra, prvog među apostolima. Takvo shvatanje nije usvojeno na Istoku, koji je po tom pitanju imao drugačije tumačenje Pisama i Otaca.“⁵ Za Istok je bilo najbliže tumačenje Kiprijana Kartaginskog (+258), koji je pisao da se primat Petrov odnosi na celu Crkvu, odnosno na svakog episkopa pojedinačno u okvirima njemu poverene eparhije, dok je Rim bio *primus inter pares*, ali ne i *primus sine paribus*. Pohvale kojima istočni oci, poput Kiprijana (i još ranije npr. Ignatije Antiohijski), veličaju Rimsku crkvu, nikada nisu shvatane na Istoku u duhu eklisiološke unikatnosti, već pre svega u duhu istorijskog položaja grada Rima i značaja za zapadno hrišćanstvo.⁶ Međutim, ono što je osnažilo papske pretenzije tokom prvog milenijuma jesu svakako istorijsko-političke okolnosti na Zapadu tokom pozne antike kada je Zapadno rimsko carstvo nestalo. Norič piše: „Odsustvo bilo kog carskog predstavnika u Italiji stvorilo je politički vakuum u staroj prestonici. Ljudi su instiktivno tražili novu očinsku figuru, nekog ko poseduje određeni stepen ugleda i nudi mogućnost kontinuiranog života daleko preko granice snova čak i najoptimističnijeg varvarskog avanturiste. I tako su uzdigli episkopa Rima, koji je već držao primat u hrišćanstvu, podarili mu i svetovni autoritet pored duhovnog i okružili ga raskošem i polumističnim svečanostima koje su prethodno bile rezervisane samo za careve. Doba srednjovekovnog papstva je počelo.“⁷

³ Aleksandar Šmeman, „Идеја примата у православној еклисиологији,“ u *Примат апостола Петра - гледишта Православне Цркве*, priredio Jovan Majendorf, Aleksandar Šmeman, Nikolaj Afanasijev i Nikolaj Kulomzin (Kragujevac: Kalenić, 2000), 46.

⁴ Ovi kanoni od samog početka nisu bili prihvaćeni na Zapadu.

⁵ Zlatko Matić, „Dokument iz Kjetija (2016): Sabornost i primat tokom prvog milenijuma,“ *Sabornost* 10 (2016): 97.

⁶ Vidi više: *Prethodno*; Jovan Majendorf, *Патрологија I* (Beograd: САС СПЦ, 2010), 72-77; Jovan Majendorf, *Рим, Константинополь, Москва – историјске и богословске студије*, prev. Marko Đurđević (Los Angeles: Sebastian Press, 2018), 15.

⁷ Džon Džulijus Norič, *Византија: рани векови* (Beograd: Evro Giunti, 2009), 158.

U vreme vaseljenskih sabora, preko različitih rimskih pontifa – Damasa, Siricija, Celestina I, Lava Velikog, Grigorija Dvojeslova i Agatona, već je bila determinisana važna uloga koju rimski episkop ima u vaseljenskoj Crkvi. Isto tako, na Zapadu se ni jedna katedra nije mogla takmičiti sa Rimskom crkvom, koja je polagala pravo da je jedina apostolska katedra Zapada.⁸ Pri tome, glas Rima je uvek nosio u sebi umirujuće prizvuke postojanosti i ispravnosti poretka drevne prestonice.⁹ Njegov autoritet među zapadnim crkvama postepeno je izgrađivan, a sama izgradnja nije bila posvuda istog inteziteta.¹⁰ Papski autoritet se širio preko papskih vikarijata, osnovanih zbog papske „brige za sve crkve“, a ogledao se u nošenju posebno odobrene sveštene odežde – vunene stole – *pallium*.¹¹ Godine 412. papa Inokentije I (+417) dodelio je episkopu Soluna titulu papskog vikara i legata.¹² Vremenom su slični vikarijati uspostavljeni za Španiju, Galiju i Nemačku. U XI veku svi su već episkopi, kroz viševjekovni saborski mehanizam, samovoljno dodelili autokratski položaj episkopu Rima, poslušno očekujući od njega palijum. Istovremeno je zapadni episkopat postao stran Istočnima.

U odnosu na Istok, Zapadna crkva je vremenom postala zatvorena elita, koja je smatrala sebe obaveznom da nametne, ako treba i silom, svoje poglede u mestima gde se jave devijacije.¹³ Međutim, na Istoku njihove reči nisu imale težinu, jer su za Istočne, grkofone hrišćane, te reči dolazile iz jednog drugog sveta, za njih varvarskog i nižeg ranga. Ali istovremeno su i sami pridavali značaj Rimu, možda i više nego što je njihovo vlastito bogoslovlje činilo. S jedne strane to se dešavalo u nastojanju da se osigura jedinstvo „rimskog sveta“, a sa druge strane, kako navodi Majendorf, istočni episkopat je često bio

⁸ Crkve Zapada vremenom su gradile svoju reputaciju na osnovu prisustva carskog predstavnika poput Milana ili Arla, svojom starinom poput Kartagine ili jednostavno kao misionarski centri poput Kenterberija ili Bremena, ali ni jedna od njih nije imala nekog od dvanaestorice apostola kao svog osnivača.

⁹ Piter Braun, *Успон хришћанства на Западу* (Beograd: Klio, 2010), 154.

¹⁰ Judith Herrin, *The Formation of Christendom* (Oxford: Basil Blackwell, 1988), 105.

¹¹ Citirajući Kongara, Majendorf navodi da je, za Franačko carstvo, na saboru u Soasonu 742. godine, donesena odluka da svi mitropoliti dobijaju palijum iz Rima, te je na taj način palijum postao simbol rimske kanonske jurisdikcije. Džon Majendorf, *Империялно јединство и хришћанске деобе – Црква од 450. до 680. године* (Kragujevac: Kalenić, 1997), 286. Opširnije o samoj istoriji palijuma i načinu na koji je korišten videti studiju: Steven A. Schoenig, *Bonds of Wool: The Pallium and Papal Power in the Middle Ages* (Washington, D.C.: CUA Press, 2016).

¹² O ustanku papskog vikarijata za Ilirikum vidi: Geoffrey D. Dunn, „The Church of Rome as a Court of Appeal in the Early Fifth Century: The Evidence of Innocent I and the Illyrian Churches,” *The Journal of Ecclesiastical History* 64/4 (2013): 679-699.

¹³ Izveštaj o susretu rimskih legata i cara Anastasija I: Peter Brown, *The World of Late Antiquity – AD 150-750* (New York: W. W. Norton and Company, 1989), 148.

spreman da prizna „petrovsko“ dostojanstvo rimskim episkopima, pogrešno razumevajući ozbiljnost rimskih zahteva.¹⁴

2.1. Načelo apostoličnosti katedre

Ono što je u svakom dijalogu od strane Zapada isticano, jeste apostolsko poreklo rimske katedre, čime se želeo naglasiti njen prestiž. Osnovana od apostola Petra, kako su tvrdili rimski episkopi, ona je bila odgovorna za sve ostale Crkve, jer je Petar bio odgovoran za ceo apostolski skup. Episkop Rima je nadalje bio pravoslavan u svakom sporu, jer je bio prvi, a ne, kako su Istočni doživljavali da je prvi, jer je pravoslavan.¹⁵ Dolazilo se do toga da je većina zapadnih pisaca, pa čak i neki sa Istoka, smatrala da su autoritet otaca i dostignuća sabora posledica pravoslavnosti Rima: Rim je bio na onoj strani koja je iz spora izlazila kao pobednik, pa je na kraju postalo očevidno da će strana koju Rim izabere izaći kao pobednik.¹⁶ Međutim, ni apostolsko poreklo, ni pravoslavnost Rima nisu bili nešto što je kod Istočnih izazivalo osećaj da je Rim veći od bilo kog istočnog patrijarhata u pogledu vlasti. Jednostavno apostolsko poreklo nije podrazumevalo jurisdikciona prava.¹⁷

Kada je Konstantinopolj proglasio svoje prvenstvo i „podelu“ rimskih privilegija, jer je on Novi Rim, pape su oštro reagovali.¹⁸ Za Istočne je ovo bilo prilično prirodno. Ako postoji bogoslovsko obrazloženje, poput apostolskog osnivanja ili broja mučenika koji su postradali u nekom gradu, onda je Kon-

¹⁴ Za njih su, kako on smatra, „apostolski“ zahtevi nosili sa sobom malo prave težine u slučajevima nebrojenih „apostolskih“ stolica Istoka i činilo im se da usmeno priznavanje petrovskih zahteva Rima ima malo pravih posledica. Majendorf, *Рим, Константинополь, Москва*, 20.

¹⁵ Jaroslav Pelikan, *Хришћанско предање: историја развоја догмата*, том 2, *Дух источног хришћанства: (од 600. до 1700. године)*, prev. Novak Bilić (Beograd: Službeni glasnik, 2010), 204.

¹⁶ *Prethodno*, 193.

¹⁷ Jovan Majendorf, *Византијско наслеђе у Православној цркви*, prev. Ivica Čairović (Vrnjačka Banja: Interklima – grafika, 2006), 15.

¹⁸ Kako smatra Dvornik, Rim nije mnogo protestovao zbog trećeg kanona Drugog vaseljenskog sabora, iako je danas prihvaćeno da je na Rimskom saboru 382. godine ovaj kanon odbačen. Budući da se radilo o pitanju časti, za rimske kanoničare V i VI veka bilo je legitimno da uvrste ovaj kanon u svoje kolekcije. Papa Lav će izraziti protest nakon Četvrtog vaseljenskog sabora, jer je na njemu Konstantinopolj proširio prvenstvo i na pitanje jurisdikcije, a ne samo časti. Francis Dvornik, *Byzantium and Roman Primacy* (New York: Fordham University Press, 1966), 64-65. Sa druge strane Mortimer se ne slaže i smatra da su u zvaničnoj kompilaciji crkvenog prava u Rimu, koju je priredio Dionisije Mali početkom VI veka (*Codex Dyonisiana*), izostavljena oba kanona koji govore o prvenstvu Konstantinopolja. Takođe, na Zapadu je, zbog istorijsko-političkih dešavanja, u periodu pozne antike vladala anarhija kanonskog prava. Kako smatra Mortimer, uzroci su bili ili ignorisanje postojećeg prava ili njegovo kvarenje unošenjem različitih lokalnih običaja, što je posebno došlo do izražaja u Britaniji i Irskoj. Vidi: Robert Cecil Mortimer, *Western Canon Law* (Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1953), 12-15.

stantinopoljska crkva, moramo reći, bila svesna da ga ne poseduje, kada je reč o njenom prvenstvu.¹⁹ Ali upravo tu leži ključ za razumevanje prvenstva kod Istočnih. Mistični karakter Rima, zasnovan na realnom verovanju u postojanje Petrovog groba u Rimu i „Petrove stolice“ kod svakog episkopa pa tako i kod rimskog, sa tačke gledišta Istočnih, ako je i postojao takav mistični karakter, onda je on podrazumevao samo moralni i dogmatski ugled, i neku vrstu pro-ročkog vođstva opravdanog činjenicom da je Rim prilično dosledno zauzeo pravu stranu u trijadološkim i hristološkim sporovima.²⁰

Ipak, ne sme se zanemariti da se od IX veka u Konstantinopolju javlja opozicija apostoličnosti Rimske crkve. Ova opozicija je bila izražena kroz pojavu „drevnog predanja“ o osnivanju Konstantinopoljske crkve od strane apostola Andreja. Legenda o apostolu Andreju kao osnivaču Konstantinopoljske crkve javlja se u falsifikatima, pripisanim Doroteju, episkopu Tira, koji je stradao mučeničkom smrću za vreme cara Dioklecijana.²¹ Razlog zašto je apostol Andrej izabran jeste činjenica da se ovoj katedri najviše osporavala vlast, jer nije bila apostolskog porekla. Kako Dvornik pominje, predanje o apostolu Andreju kao osnivaču Konstantinopoljske crkve kreirano je u vreme patrijarha Fotija.²² Ako je, dakle, Rim branio prvenstvo zbog svog osnivača (Petra), onda je grad na Bosforu zaista prva katedra zbog Andreja, koji je bio prvi pozvan od strane Isusa Hrista da bude Njegov učenik, i zbog ovog, on je zauzeo episkopsku katedru pre nego je njegov brat stigao u Rim. Tome je pridodan kasnije i autoritet apostola Jovana.²³ Zvanično je ovo predanje prihvaćeno u Vizantiji tek tokom X veka.²⁴ Kako su, dakle, Istočni gledali na Rim i druge patrijarhate, to nije bilo isto viđenje koje je Rim imao o samom sebi i o nji-

¹⁹ Pre zidanja Konstantinopolja, na mestu grada se nalazila mala varoš Vizantijum, koja nije bila ni mitropolija, i koja bi verovatno ostala ribarsko selo da Konstantin nije shvatio njen strateški položaj. Politički motivi uzdizanja konstantinopoljske katedre na mesto ravnog rimskom papi su neosporni. Sa druge strane, Rim, Aleksandrija i Antiohija imali su pored političkog značaja grada, i bogoslovsku tradiciju, čitavu plejadu mučenika i potvrđene apostolske korene, te se na Konstantinopolj nemoćno gledalo sa dubokim podozrenjem i zavišću.

²⁰ Majendorf, *Рим, Константинополь, Москва*, 25.

²¹ Vrlo je diskutabilna cela lista prvih episkopa Konstantinopolja, koji se pominju pre Mitrofana I (315-325). Claude Delaval Cobham, *The Patriarchs of Constantinople* (Cambridge: Cambridge University Press, 1911), 23.

²² Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, 105.

²³ Predanje o apostolu Jovanu vezuje se za prenos dostojanstva i ugleda Efeške crkve na Konstantinopoljsku crkvu, kada je Konstantinopolj postao patrijaršija. U IX veku, patrijarh Ignatije Konstantinopoljski pozivaće se na ovo predanje. Komatina navodi Deusededita. Vidi više: Predrag Komatina, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I* (Beograd: Vizantološki institut, 2014), 84.

²⁴ Falsifikati VII veka *Donatio Pipini* i *Donatio Constantini* bili su poznati papi Nikoli I, i verovatno da ih je koristio, ali oni će tek službeno ući u upotrebu za vreme nemačkih papa i sukoba sa Konstantinopoljem u XI veku. George Every, *The Byzantine Patriarchate 451-1204* (London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1947), 116.

ma.²⁵ Tok razvoja papskog autoriteta i njegovo sagledavanje, bili su različiti na Istoku i Zapadu. Kako Langen navodi, na Zapadu nisu razumeli zašto Istočni odbijaju rimsku apelaciju, ali nisu bili upućeni da papski dekreti i odluke Sardičkog sabora tamo nisu bili primenjivani.²⁶ Na Istoku je i u XI veku pentarhija bila osnov ustrojstva Crkve, bez obzira što u praksi to nije funkcionisalo.

2.2. Rimska crkva i istočna pentarhija

Carska politika Konstantinopolja pokušala je da kreira crkveni sistem utemeljen na svojim idejama, što je posebno došlo do izražaja za vreme Justinijana I i njegovih naslednika, kada kanoni i odluke Crkve zadobijaju snagu državnih zakona. U svojoj CXXXI *Noveli* iz 545. godine, Justinijan determiniše i hijerarhijsku strukturu Crkve, potvrđujući prvenstvo pape Starog Rima i mesto konstantinopoljskog patrijarha. Na ovaj način je uspostavljena pentarhija – vladavina pet patrijašija u Crkvi.²⁷ Kako navodi Pelikan, pentarhija je bila prvenstveno odraz istočnjačkog shvatanja patrijaršije.²⁸ Pet velikih prestola Crkve su predstavljali vasseljenu, a njih je odredio Božiji promisao kao istaknute lidere hrišćanskog sveta, kako po starini, tako i prema njihovom bogoslovskom značaju.²⁹ Možda je Majendorf dao najbolju definiciju rečima: „Vizantijska vizija Crkve je bila pentarhija patrijarhata – Rim, Carigrad (Konstantinopolj), Aleksandrija, Antiohija i Jerusalem – sabranih u veri, jednakih u pravima, ali striktno ograničenih sledom prvenstva koje je određivao carski zakon.“³⁰ Rim

²⁵ Ovaj čin možemo tumačiti u svetlu mišljenja ruskog istoričara Kartašova. Prema njemu, Istočni su bili neupućeni da prosti akt ratifikacije kroz koji je imao potvrditi odluke svaki episkop koji nije bio na saboru, u Rimu je vremenom prerastao u tradiciju po kojoj bez papine ratifikacije nema validnosti odluka jednog vasseljenskog sabora. Papski imprimatur je postao *causa dirigens* vasseljenskog sabora. Istok nije shvatao da na Zapadu nastaje i razvija se drugačija eklisiologija, juridičko-sveštenska mistika koja je težila ka centralizaciji Crkve, stavljajući na pijedestal prvenstva i superarbitera, rimskog episkopa. Anton V. Kartašov, *Васељенски сабори* (Beograd: Srpska književna zadruga, 2009), 123-125.

²⁶ „Nije iznenađujuće da je Nikola pridavao takvu važnost Sardičkom saboru, budući da su na Zapadu njegovi kanoni bili povezani sa nikejskim kanonima, što je bilo dovoljno za njihov vasseljenski značaj. Zapravo, Sardički sabor je samo za Zapad imao vasseljenski značaj, dok njegovi kanoni na Istoku nisu primenjivani. Papini dekreti bili su samo delimično poznati na Istoku i vredeli su samo ako se njihov sadržaj poklapao sa priznatim izvorima vere, Pismom, tradicijom i vasseljenskim saborima. Rimski i istočni pogled susreću se ovde podjednako teško.“ Joseph Langen, *Geschichte der Römischen Kirche*, tom 3 (Bonn: s. n., 1893), 19.

²⁷ Episkop Rima bio je oslovljavan od Istočnih kao „patrijarh“, a njegova rezidencija u Lateranu bila označavana kao „patrijarhat“. Takođe, titula patrijarha na Zapadu prisvojena je zvanično i od strane episkopa Akvileje, kao vid protesta protiv papinog prihvatanja „Tri poglavlja“. Cobham, *The Patriarchs of Constantinople*, 58.

²⁸ Pelikan, *Хришћанско предање*, 207-208.

²⁹ Ideja pentarhije bila je odraz univerzalnosti Crkve, sa vizantijske tačke gledišta. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, 103.

je zauzimao prvo mesto, kao Crkva „predsedavajuća u ljubavi“ (προκαθήμενη της αγάπης³¹), a ostali prestoli su sledili za njim. Za istočne teologe pozne antike zaista je bilo važno da predstavnici svih prestola učestvuju na saboru, kako bi se formiralo vaseljensko mišljenje.³² U XI veku pentarhija je bila puka teorija, jer su veliki delovi istočnih patrijarhata prihvatili ili monofizitstvo ili islam. Halkidonski patrijarsi, kako smatra Majendorf, preživeli su samo zahvaljujući carskoj podršci gubeći veliki deo svog nezavisnog glasa u crkvenim pitanjima.³³ Međutim, pentarhija kao neka vrsta političkog jarma crkvenoj ekisliologiji, za Rimsku crkvu, nije bila lako prihvatljiva. Iako su se mirili sa stanjem, u sebi su gajili duboko neslaganje sa takvim shvatanjem crkvenog ustrojstva. Kako smatra Pelikan, Zapad je prihvatao postojanje pet patrijaraha, ali je među njima papa imao drugačiji položaj, ne samo po stepenu, već i po kvalitetu, jer on može da upravlja u ime celokupne Crkve bez drugih, dok ostali ne mogu delovati bez njega.³⁴ Pri tome, patrijarhat kakav je postojao na Zapadu od IX veka nije po značenju odgovarao onom na Istoku. Kako smatra Majendorf: „Karlo Veliki je nametnuo ideju prema kojoj je zaista osnovan „patrijarhat Zapada“, što je bio fenomen karolinškog perioda. Taj „patrijarhat“, koji se pojavljuje u karolinško vreme, bio je zasnovan na ideji univerzalne „Petrove“ vlasti Rima. Prema tome to nije bio patrijarhat istočnog tipa, sa jasnim teritorijalnim razgraničenjima, koji učestvuje u zajedništvu „pentarihije,“ nego je to bilo proširenje rimske vlasti nad onim delovima hrišćanstva koji su bili spremni da je prihvate, to jeste nad varvarskim Zapadom. Ali sama pretenzija je bila univerzalna i trebalo je da obuhvati i Istok.“³⁵ Za mnoge hrišćanske zajednice na Zapadu Rim je bio neprikosnoveni centar. Rimski episkop je bio za njih medijum sa ostatkom sveta, politički posrednik, ali prvenstveno istinska Majka koja brine o svojoj deci.³⁶ U vreme Karolinga, i kasnije u vreme otonskih vladara, kroz obavezivanje lokalnih crkava na poslušnost Rimu, Crkva na Zapadu se ubrzano centralizovala, te je istovremeno pentarhija izgubila na značaju i tokom XI veka Rim se nije ni najmanje osećao obaveznim prema „istočnoj eklisiologiji“.

³⁰ Majendorf, *Византијско наслеђе у Православној цркви*, 16.

³¹ Ovaj opis Rimske crkve, koji daje Ignatije Antiohijski, u ranoj Crkvi, bio je osnova istočnog pristupa časti koju je Rim uživao, ne samo u ranim vekovima, već sve do danas. Vidi: Ignatije Antiohijski, “Poslanica Rimljanima,” u *Посланице*, prir. Atanasije Jevtić (Beograd: Академија СПЦ за уметности и конзервацију, 2015), 55.

³² Jedan od argumenata koji se protive ovoj tezi jeste istorijski fakt o Drugom vaseljenskom saboru, gde zapadni episkopi nisu učestvovali. Sabor je kasnije ratifikovan u Rimu, i time je zadobio vaseljenski karakter. Međutim, u vreme Drugog vaseljenskog sabora, krajem IV veka, stepen rimske samosvesti i njen eklisiološki pristup, nije bio na istom nivou kao u kasnijem vremenu. Još uvek je bilo prihvatljivo u Crkvi da se „nešto može uraditi bez Rima“ i da to ima jednako važeći značaj.

³³ Majendorf, *Рим, Константинопољ, Москва*, 29.

³⁴ Pelikan, *Хришћанско предање*, 209.

³⁵ *Prethodno*, 286-287.

³⁶ John Moorhead, *The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity* (London – New York: Routledge, 2015), 236-237.

3. Crkveno-bogoslovska kriza u IX veku

Pre samog raskola u XI veku, odigrala se jedna istorijsko-bogoslovska kriza koja je uslovlila dvovekovno zahlađenje odnosa, a po sebi predstavlja najozbiljniju demonstraciju rimskog shvatanja primata u Crkvi u periodu pre 1054. godine.³⁷ Ova kriza se vezuje za vreme pastirske službe patrijarha konstantinopoljskog Fotija (+891).

Posle svrgavanja patrijarha konstantinopoljskog Ignatija, uz carsku podršku, postavljen je državni službenik Fotije 858. godine. U očima Rima, na čijem čelu se nalazio papa Nikola I (+867), Fotijevo ubrzano prolaženje kroz sveštene činove radi prihvatanja službe patrijarha, poslužilo je kao povod da se nametnu postojeće težnje Rima ka univerzalnoj vlasti u Crkvi. Uz to, Nikola I je smatrao, kako Ransiman piše, da je cela kontroverza oko uzdizanja Fotija bila od Boga darovana prilika da se pokaže prevlast Rima nad Konstantinopoljem.³⁸ Takođe, u to vreme arapska osvajanja su u potpunosti potisnula uticaj drevnih patrijaršija Istoka – Aleksandrije, Antiohije i Jerusalima. Sukob između Istoka i Zapada se mogao samo odigravati na liniji Konstantinopolj – Rim. Papa je osudio Fotijev izbor kao nekanonski, i sam se postavio za arbitera u cilju rešavanja crkvenih pitanja Konstantinopoljske crkve. Na Rimskom saboru 861. godine papa Nikola je anatemisao Fotija. Kako zapaža Kongar: „Rim je nastupao nadahnut svešću o sopstvenom primatu shvaćenom kao *plenitudo potestatis*: on je želeo da Konstantinopolju nametne svoj pogled na autoritet koji direktno i definitivno reguliše sve u Crkvi.“³⁹

U Konstantinopolju je ceo slučaj dobio na snazi usled dešavanja u susjednoj zemlji – Bugarskoj. Tokom ranih 860-tih, bugarski kan Boris je sklopio savezništvo sa nemačkim carem Lujem Pobožnim, i čini se da je obećao primiti hrišćanstvo od zapadnih misionara. Vizantijski car Mihailo je protestovao, budući da je smatrao bugarsku teritoriju delom vizantijske sfere uticaja i zbog toga je poslao vojsku na granicu. Glad i strah u Bugarskoj primorali su Borisa da se okrene Konstantinopolju i uskoro je uputio poslanstvo, obećavajući da će prihvatiti hrišćanstvo iz Vizantije, odbacujući savezništvo sa Franačkom.⁴⁰ Nakon toga, verovatno tokom septembra 865. godine, Boris je kršten od episkopa iz Vizantije, kao i mnogi njegovi istaknuti savetnici.⁴¹ Međutim, tokom Borisovih pregovora sa Zapadom, papa je zaista uputio u Bugarsku svoje misionare na

³⁷ Jedna ranija kriza bi se mogla nazvati početkom Velikog raskola, a to je nedugo nakon Četvrtog vasiljenskog sabora prekid opštenja između Rima i Konstantinopolja više od tri decenije (484-519). No eklesiološke razlike u IX veku bile su daleko značajnije i izraženije.

³⁸ Steven Runciman, *The Eastern Schism – A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries* (Oxford: Clarendon Press, 1971), 23.

³⁹ Iv Kongar, *Devet vekova kasnije – Beleške uz „Istočni raskol“* (Valjevo: Caritas, 2014), 125.

⁴⁰ Prema vizantijskoj političkoj filosofiji, novokršteni narod postao je podređen autoritetu cara, jedinog zakonitog suverena hrišćanskog sveta. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth – Eastern Europe, 500 – 1453* (New York – Washington: Praeger Publishers, 1971), 84.

⁴¹ *Prethodno*.

čelu sa Formozom, episkopom Porta.⁴² Formoz je nastojao uvesti rimsku praksu u crkveni život Bugara i na taj način Bugarsku vezati za Rimsku crkvu.⁴³ Preko njegovog, možemo reći, nasilnog delovanja, Fotije je saznao o stanju u Bugarskoj.⁴⁴ Ono što je pokrenulo novo pogoršanje odnosa bila je vest o zapadnoj interpolaciji u Nikeo-konstantinopoljskom simbolu vere – *Filioque* (= i od Sina).⁴⁵

Učenje o ishodu Duha Svetog od Sina se spominje prvi put u aktima Prvog toledskog sabora 447. godine, a to isto je potvrđeno i od strane Trećeg toledskog sabora 589. godine rečima: „*Credimus in Spiritum Sanctum dominum et vivificantem ex Patre Filioque procedentem.*“⁴⁶ Međutim zadugo vremena ovo učenje je bilo samo stvar pogrešne interpretacije, te su narodi Zapada dugo verovali da je to zapravo integralni deo Nikeo-konstantinopoljskog simbola koji je u vrtlogu ikonoboračkih sukoba bio ispušten, o čemu sve-dođe i akta sabora u Friuliju i Akvileji iz 796. godine.⁴⁷ Istočni su međutim za

⁴² Every, *The Byzantine Patriarchate 451-1204*, 127.

⁴³ Ovo se vidi iz pisanja konstantinopoljskog patrijarha Fotija: „I kao prvo, njih (Bugare) su nesveto premestili na (latinski) post Subotom... prezvitera koji su zablistali u zakonitom braku... ovi (Latini) čine da (Bugari) takve istinske Božije (oženjene) sveštenike mrze i odbacuju... Tako su, isto, ne stršeći se, počeli ponovo pomazivati one koji su od prezvitera mirpomazani.“ Φώτιος, „Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημί καὶ τῶν λοιπῶν· ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται, καὶ ὡς οὐ χρή λέγειν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ’ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, Ἐπιστολή 2. Στό,“ u *Photii Epistulae et Amphiloquia*, vol I, prir. Vasileios Laourdas i Leendert Gerrit Westerink (Leipzig: Teubner, 1983), 40-53; prevod: „Okružna poslanica Svetog Fotija, Patrijarha Carigradskog – Upućena Arhijerejskim prestolima (Pravoslavnog) Istoka, 867. godine,“ u Atanasije Jevtić, prir., *Свештени канони Цркве* (Beograd: Bratstvo Manastira Sv. Simeona Mirotočivog, 2005), 587.

⁴⁴ Da su se zapadni misionari odnosili nasilno prema istočnoj praksi, ponovo se može zaključiti iz Fotijeve *Enciklike*: „Ljudi bezbožni i brutalni – ljudi izašli iz mraka, jer mislimo da su bili porod zapadnog dela (sveta). Oni su u novoutvrđeni u Blagočešću narod (= Bugare), kao gromovi i zemljotresi i mnoštvo grada, ili bolje i prikladnije, kao divlja svinja, uskočili, i vinograd Gospodnji ljubljani i novoposađeni nogama i zubima, to jest nastupima sramnog življenja i pokvarenošću dogmata, došavši sa svojom drskošću, razbili i oštetili...“ *Prethodno*, 587.

⁴⁵ Fotije piše: „Jer, i uz sve rečene bezakonosti, pokušali su da i Svešteni i Sveti Simvol (vere), koji Sinodskim i Vaseljenskim odlukama ima neodoljivu moć, da njega kvare lažnim mislima i iskrivljenim rečima i preteranom drskošću. O bezakonih li ujdurmi Lukavoga! Jer Duha Svetoga oni iznovačenim rečima govore: da On ne ishodi samo od Oca, nego i od Sina (= *Filioque*).“ *Prethodno*, 588.

⁴⁶ „Verujemo u Duha Svetoga Gospoda, Životvornog, Koji od Oca i Sina ishodi.“ Vidi više: Andrew Louth, *Greek East and Latin West the Church AD 681-1071* (New York: St Vladimir’s Seminary Press, 2007), 142; Joseph F. Kelly, *The ecumenical councils of the Catholic Church: A History* (Collegeville, MN: Liturgical Press, 2009), 360-362.

⁴⁷ Zlatko Matić, *Filioque – историјски и теолошки аспекти једног проблема* (Požarevac: Eparhija braničevska, Odbor za prosvetu i kulturu, 2012), 128.

ovaj dodatak saznali negde oko 809. godine kad su u Jerusalimu bili napadnuti galikanski monasi od strane Jovana, igumana manastira Save Osvećenog, jer su koristili ovaj dodatak u Liturgiji.⁴⁸

Istočni su tvrdili da bilo kakva promena Nikeo-konstantinopoljskog simbola vere podleže osudi Crkve i Svetih otaca. Pri tome su navođeni mnogobrojni primeri iz Svetog Pisma i predanja Crkve. Međutim na Zapadu je ovaj simbol znatno sporije prodirao i nastavilo se sa korišćenjem različitih formi Rimskog simbola.⁴⁹ Takođe, treba imati u vidu da latinska filokvistička hriologija vodi svoje poreklo iz specifične potrebe zapadne pobožnosti da se naglasi da Sveti Duh jeste Duh Sina. Ovo učenje, osvećeno silom Avgustinovog autoriteta, postalo je vremenom normativno učenje Zapada, dok istovremeno Avgustin nikada nije stekao ni mali deo zapadne popularnosti na Istoku.⁵⁰ Šta više, zbog potpunog odsustva sholastičkog metoda, koji će vremenom zavladati na Zapadu, Istok nije imao sluha da se potruži da razume istorijske okolnosti nastanka ovog problema i lingvističku prepreku u nalaženju zajedničkog stava.⁵¹ Istočni su sledovali trinitarnu teologiju po kojoj Otac jeste jedinstveni izvor i uzrok Božanstva. Sin se rađa od Oca, a Duh ishodi. Večno ishodenje je paralelno sa večnim rađanjem, a obe tajne imaju isto ishodište, načelo – Boga Oca. Jasno je dakle u čemu leži problem ishodenja Duha i od Sina, jer u tome slučaju, prema bogoslovlju Istočnih, uvodi se dva načela u Svetu Trojicu, Načelo Oca i Načelo Sina, što dovodi do konfuzije ličnosti. Na Istoku su pojedini bogoslovi, poput Kirila Aleksandrijskog i Maksima Ispovednika, učili o ishodenju Duha kroz Sina (διὰ τοῦ Υἱοῦ) i to se učenje tumačilo u kontekstu slanja Duha u svet, a ne Njegovog večnog ishodenja.⁵² Za njih ishodenje od Sina u zapadnom shvatanju nije ništa drugo nego pretpostavljanje Avgustinovog učenja o Trojici, koje je u osnovi za Istočne pogrešno, jer se iz njega izvodi učenje o „dvostrukom ishodenju” kako su kasnije oni dokazivali.⁵³ U IX veku Rimaska crkva je odbila da menja Simbol vere, ali širenje ove interpolacije nije zaustavljeno i zahvaljujući osvajanjima Karla Velikog, u vreme sukoba pape Nikole i patrijarha Fotija, bilo je živo prisutno na Zapadu. Tako, istovremeno kada je patrijarh Fotije saznao o anatemi izrečenoj protiv njega, dobio je razlog da u sporu sa Rimom podigne pitanje pravoslavnosti zapadnih misionara koji su bili upućeni iz Rima.

⁴⁸ Vidi: „The Jerusalem Controversy and Its Aftermath”; „The Frankish Envoys and Pope Leo III“ u: Richard Haugh, *Photius and the Carolingians – The Trinitarian Controversy* (Belmont: Nordland Publishing Company, 1973).

⁴⁹ Istovremeno on nikada nije zadobio bogoslužbenu važnost, kao što se to desilo na Istoku. *Prethodno*, 98.

⁵⁰ Matic, *Filioque*, 107.

⁵¹ *Prethodno*.

⁵² Vidi: Anthony Edward Sicienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy* (Oxford – New York: Oxford University Press, 2009).

⁵³ Jovan Brija, *Речник православне теологије* (Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet SPC, 1999), 221.

Fotije je imao za cilj sazivanje velikog sabora svih istočnih patrijarhata 867. godine. Na saborskom zasedanju u Konstantinoplju osuđen je i anatemišan rimski papa Nikola I. Premda su dokumenta sabora izgubljena (ili spaljena, budući da je bio nešto kasnije proglašen nevažećim), sačuvana je *Enciklika* istočnim prestolima sa svim direktnim i indirektnim optužbama protiv Rima.⁵⁴ Fotije je otvoreno istupio protiv „učiteljicu vasseljene“ – *sancta Romana Ecclesia, quae caput omnium est ecclesiarum* (svetu Rimsku crkvu, koja je glava svih crkava). Ovde nije bila verovatno u pitanju osuda Zapadne crkve, već konkretno osuda Nikole i onih koji ga podržavaju, ali takva osuda je u Rimu mogla biti interpretirana samo kao kleveta i bunt protiv Rimske crkve i njenog prvosveštenika. Papa Nikola se upokojio, bez da je čuo o svojoj osudi, dok je sam raskol između dve katedre formalno prevaziđen već u vreme njegovog naslednika pape Jovana VIII. Međutim, jedinstvo je bilo toliko krhko da se može govoriti kako u narednih dvesta godina Rimska i Konstantinopoljska crkva gotovo da nisu imale odnos. Stanje Rimske crkve išlo je na ruku distanciranju, budući da su se između 896. i 1049. godine smenili 43 pape, od kojih ni jedan nije bio zainteresovan za učvršćivanje odnosa sa Istokom. Nerešeni kanonsko-bogoslovski problemi u praksi predstavljali su samo pitanje vremena kada će ponovo doći do otvorenog sukoba. Kriza IX veka imala je za posledicu, kako zapaža Kongar, pretvaranje razlika u suprotnosti, podizanjem psiholoških tenzija i napornim polemikama.⁵⁵

4. Crkveno-kanonske razlike u XI veku

Kada govorimo o prvom hiljadugodištu istorije Crkve, možemo reći da je već tada Istok obrazovao Svetu Crkvu i Crkvu Molitve, veličanstvenu liturgiju kao odraz Carstva Nebeskog na zemlji. Zapad je s drugu stranu, ceneći više Hristova čovekoljubiva dela i pravednost ovde na zemlji, naglašavao element poučavanja i juridike, lišen često tajanstvenosti i mistike, koji su bili primarni na Istoku. Crkveno-kanonske i liturgičke razlike su se neminovno javile vremenom. Ovde ćemo pomenuti nekoliko razlika između Istoka i Zapada u XI veku, a koje su na Istoku bile kao „rimске novotarije“ kanonski sankcionisane već krajem VII veka.

4.1. Celibat kao disciplinska mera

Krajem VII veka, tačnije 692. godine, u Konstantinopolju je održan sabor poznat kao Trulski, odnosno na Zapadu kao *Quinisextum*. Ovaj sabor je u istočnoj tradiciji još poznat kao Peto-šesti, jer budući da na Petom i Šestom vasseljenskom saboru nisu donošeni kanoni, ovaj sabor je imao nameru ko-

⁵⁴ Fotije u *Enciklici* ne pominje imenom papu, ali piše: „Jer i iz Italijanskih krajeva došla nam je jedna Saborska Poslanica, pune neizrecivih prestupa koje su protiv svog episkopa (= rimskog pape Nikole) stanovnici Italije poslali, sa mnogom osudom i mnogobrojnim preklinjanjima: da ih ne prezremo tako gorko porobljene i pritisnute tako teškom tiranijom, jer su i sveštenički zakoni povređeni i sve ustanove Crkve srušene.“ *Prehodno*, 593.

⁵⁵ Kongar, *Devet vekova kasnije – Beleške uz „Istočni raskol“*, 126.

difikovati crkveno-kanonsko pravo donošenjem velikog broja kanona koji su regulisali život Crkve. Međutim, ovaj sabor, iako je imao tendenciju da obuhvati celu Crkvu, nije mnogo konsultovao zapadnu tradiciju, i šta više doneo je niz kanona kojima su osuđeni određeni običaji na Zapadu kao loši i protivni predanju. Zapad nije prihvatio ovaj sabor kao vasseljenski i obavezujući, dok je Istok u celokupnoj kasnijoj istoriji insistirao na opšteobaveznosti i važnosti njegovih odluka.

U kanonima 3. i 13. eksplicitno se govori o rimskoj praksi celibatnog klira.⁵⁶ Oba kanona tiču se pitanja bračnosti tj. bezbračnosti sveštenoslužitelja. Budući da će oci sabora u svom 12. kanonu sankcionisati brak episkopa, oni se ne pominju u ova dva kanona. Do IV veka nije postojalo ni na Istoku ni na Zapadu bilo koje crkveno pravilo opšteobavezujuće za Crkvu, a koje je propisivalo bračnost odnosno bezbračnost sveštenoslužitelja, osim reči apostola Pavla da „episkop bude jedne žene muž“ (1 Tim 3, 2), tako isto i sveštenik (Tit 1, 6) i đakon (1 Tim 3, 12). Na uzdržavanje se gledalo kao na ideal u podražavanju Hrista i Presvete Bogorodice i Uvijek Djeve. Djevičanstvo u Crkvi je bilo među najuzvišenijim vrlinama, ali opet ono nije nametano, već je bilo slobodan izbor onih koji su želeli da se posvete Bogu.⁵⁷ U vreme cara Konstantina, Crkva je na Prvom vasseljenskom saboru propisala 3. kanonom zabranu boravka uvedenih žena (*subintroductae*) kod sveštenoslužitelja.⁵⁸ Na Zapadu je ovaj kanon uvek bio povezan sa celibatom.⁵⁹ No, kako navodi Jevtić „to nije značilo da je sveštenim licima zabranjen brak, naravno pre rukopoloženja, tj. da je nametnut obavezan celibat, jer takav predlog nije usvojen na saboru.“⁶⁰ Ipak, od IV veka na Zapadu su se počele javljati težnje, da se za sveštenoslužitelje uvede obavezan celibat. Još pre Prvog vasseljenskog sabora, 306. godine, na saboru u Elviri (Španija) 33. pravilom određeno je da niko, ko kliru pripada, ne sme imati ženu ili decu, pod pretnjom svrgnuća. Isto je potvrđeno od strane Arleatskog sabora

⁵⁶ Trinaesti kanon počinje rečima: „Pošto smo doznali da je u Crkvi Rimljana kao kanon prihvaćeno da oni, koji će biti udostojeni rukopoloženja za đakona ili prezvitera, imaju se obavezati da se više neće spajati sa svojom ženom, mi, (stoga), sledejući starome kanonu apostolske tačnosti i poretka (Apostolski kanoni 5. i 51.), hoćemo da sveštenih osoba zakoniti brak ostane i sada (nadalje) na snazi, i da se nikako ne razvrgava sveza njihova sa ženama, ili da se oni lišavaju u odgovarajuće vreme međusobnog opštenja.“ Jevtić, *Свештени канони Цркве*, 140-141; George Nedungatt, Jōrjji Ji Neṭuññāṭṭā, Michael Featherstone, Jeffrey Featherstone, prir., *The Council in Trullo Revisited* (Rim: Pontificio Istituto Orientale, 1995), 64-69.

⁵⁷ Andre Vauchez, „Clerical Celibacy and Laity,“ u *Medieval Christianity – A People’s History of Christianity*, sv. 4, prir. Daniel E. Bornstein (Minneapolis: Fortress Press, 2010), 181.

⁵⁸ „Veliki Sabor sasvim zabranjuje da ni episkop, ni prezviter, ni đakon, niti uopšte iko iz klira, može imati (u kući) uvedenu žensku, osim ako ne majku, ili sestru, ili tetku, ili jedino osobe nepodozrive u svemu.“ Jevtić, *Свештени канони Цркве*, 68.

⁵⁹ Roman Cholij, *Clerical Celibacy in East and West*, 2. izd. (Leominster: Fowler Wright Books, 1989), 79.

⁶⁰ Fusnota 13 u: Jevtić, *Свештени канони Цркве*, 69.

(Galija) 314. godine 29. pravilom. Ovo je bilo izneto od strane papskih legata da se usvoji za kanon na Prvom vaseljskom saboru. Predlog je odbijen, a kao najveći protivnik celibata istakao se znameniti devstvenik i podvižnik, episkop tivaidski Pafnutije, koji je rekao da brak treba poštovati i ne treba ga zabranjivati kliricima, jer nisu svi kadri da nose teret bezbračnosti.⁶¹ Ipak, na Zapadu se u vreme pozne antike pitanje celibata dosta radikalizovalo u odnosu na Istok. Prva poznata papska enciklika u vidu dekreta, izdana krajem IV veka od strane pape Siricija (+399), u ime *apostolicae sedis auctoritas* obznanjuje opšteobavezni celibat, kao sredstvo borbe protiv „nečistoga suživljenja.”⁶² Celibat je osiguravao posebnu ulogu sveštenstva, prvenstveno episkopata, u društvu i njegovu posvećenost Bogu i Crkvi. Klirici su to prihvatili kao test moralne snage, i većina crkvenih lidera ostajali su neoženjeni ili su ostavljali svoje supruge.⁶³ Iako je među nižim sveštenstvom celibat kao disciplina dosta kasnije prihvaćen, episkopat je lakše prihvatao ovu crkvenu disciplinu. Jedan od razloga je svakako pojava monaštva na Zapadu tokom V veka. Na Zapadu je asketizam bio simptom opadanja kulture, dok je na Istoku bio deo sveopšteg pokreta.⁶⁴ Manastiri su bili rasadnici novih naraštaja episkopa, posvećenih askezi, disciplini, a pre svega Crkvi.⁶⁵ Ovo ne znači da se celibat brzo ukorenio na Zapadu, budući da su mnogi sveštenici i episkopi i dalje bili oženjeni. Tako je poznat slučaj pape Adrijana II (+872), da je bio oženjen i kao takav izabran za papu.⁶⁶ Tek u XI veku, reformama pape Grigorija VII, celibat će postati obavezujući na Zapadu.⁶⁷

⁶¹ *Prethodno*, fusnota 14, 69. Uporedi: Ivica Čairović, „Историјско-бogosловске импликације сабора у Елвири (306),“ *Ниш и Византија – зборник радова* 11 (2013): 87-96; Stefan Heid, *Celibacy in the Early Church: The Beginnings of a Discipline of Obligatory Continence for Clerics in East and West*, prev. Michael James Miller (San Francisco: Ignatius Press, 1997).

⁶² Vauchez, „Clerical Celibacy and Laity,” 181.

⁶³ Thomas W. Africa, *The Immense Majesty: A history of Rome and the Roman Empire* (New York: Crowell, 1974), 386.

⁶⁴ William Hugh Clifford Frend, „The Church of the Roman Empire 313-600,” u *The Layman in Christian History*, prir. Stephen C. Neil and Hans-Ruedi Weber (London: SCM Press, 1963), 79.

⁶⁵ Ovde se posebno isticao Lerinski manastir, osnovan tokom prve polovine V veka, kao rasadnik disciplinovanog i asketski nastrojenog episkopata. Početkom VI veka manastiri će prihvatiti pravilo Sv. Benedikta, Rimljanina i „oca zapadnog monaštva“. On je svoj tipik zasnovao u velikoj meri na rimskom pravu. Michael Paulin Blecker, „Roman Law and „Consilium“ in the Regula Magistri and the Rule of St. Benedict,” *Speculum – Journal of Medieval Studies* 47/1 (1972), 1-28; „The Evolution of Monasticism in the West” i „The Rule of St Benedict and its Italian Setting”, u Marilyn Dunn, *The Emergence of Monasticism – From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*, (Oxford: Blackwell Publishers, 2000): 82-111; 111-138; Andrea Sterk, *Renouncing the World Yet Leading the Church – The Monk-Bishop in Late Antiquity* (Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press, 2004).

⁶⁶ Interesantno je postojanje posebnog liturgijskog blagoslova za žene sveštenoslužitelja ovog perioda, na dan rukopoloženja njihovog muža. Takođe, dobijale su naziv prezviterese i nosile su posebnu odeću. *Prethodno*, 117.

⁶⁷ Uporedi: Alfons M. Stickler, *The Case for Clerical Celibacy. Its Historical Development and Theological Foundation*, preveo Brian Ferme (San Francisco: Ignatius Press, 1995); Henry C. Lea, *The History of Sacerdotal Celibacy*

4.2. Post subotom i upotreba beskvasnih hlebova

Trulski sabor je svojim 55. kanonom zabranio post subotom, kao nešto protivno crkvenom poretku.⁶⁸ Ovaj kanon se nadovezuje na kanone, ne samo Apostolske, već i Vasilija Velikog i Teofila Aleksandrijskog, kada govore o Danu Gospodnjem.⁶⁹ Od prvih dana Dan Gospodnji – nedelja, je bio Dan Vaskrsenja i slavlja. Iako se postilo sredom i petkom, subota nikada nije imala takav tretman u Crkvi na Istoku, osim Velike Subote. U vreme donošenja trulskih odluka, problem je imao dvojaku prirodu: sa jedne strane Rimaska crkva nije priznavala sve Apostolske kanone (što verovatno nije bilo poznato ocima sabora, a o čemu ćemo pisati u daljem tekstu), kao što za nju nisu bili relevantni pomesni sabori na Istoku, a sa druge strane bila je reč o drugačijoj tradiciji.

Praksa posta subotom datira od ranih vekova u Rimskoj crkvi. Papa Inokentije I piše sufraganu Decentiju Gubijskom, početkom V veka, da je post subotom univerzalna obaveza i da „post subotom, kao petkom, treba biti držan“.⁷⁰ On argumentuje, da u Knjizi Jubileja 2, 31, subota je bila dodeljena samo Jevrejima da je slave i svetkuju, međutim iz tog razloga hrišćani suprotno tome poste subotu kao dan žalosti, i tu se može navesti više drugih razloga, ne samo radi odvajanja Crkve od sinagoge, nego što je i subota dan žalosti u hrišćanstvu, dan kada je Hristos bio u grobu, dan posvećen u hrišćanskoj tradiciji umrlima, dan žalosti. Ako uporedimo sa Apostolskim kanonima koji nalažu da se posti sredi i petak, a ne kao što to rade Jevreji utorak i četvrtak, onda ova praksa ne protivreči.

Istovremeno sa pojavom ove prakse javila su se i druga odstupanja na Zapadu u odnosu na istočnu praksu. Prva od njih jeste azima tj. upotreba beskvasnog hleba u Svetoj Evharistiji. Azima (grč. αζυμος, lat. *azima*, beskvasni hleb, presnac) je hleb bez kvasca, koji se na Zapadu počeo upotrebljavati u IX veku. Za Istočne, Gospod Isus Hristos je prilikom ustanovljenja Evharistije uzeo „hleb“ (grč. αρτος – podignuti hleb, to jeste uskisi hleb), a ne beskvasni hleb. Sumirajući stav Istočnih po ovom pitanju Brija piše: „Istočna Crkva protiv se upotrebi azime za evharistijski hleb, argumentujući svoj stav ovako: to je ostatak judejske pashe (2 Moj 12, 15-16; 5 Moj 16, 4-8; Mt 26, 17)⁷¹; prilikom

in the Christian Church (New York: Russell & Russell, 1957); Gary Selin, *Priestly Celibacy – Theological Foundations* (Washington: The Catholic University of America Press, 2016).

⁶⁸ „Pošto smo doznali da oni u gradu Rimljana u svetim postovima Četrdesetnice poste Subote njene, protiv predanog crkvenog poretka, Sveti Sabor odluči: da se i u Crkvi Rimljana drži nepovređen kanon (Apostolski 66.), koji kaže: „Ako se neki klirik zateče da posti u Sveti Dan Gospodnji, ili u Subotu, osim jedne jedine (Velike Subote), neka bude svrgnut, ako je laik, neka bude odlučan.“ *Prethodno*, 171; 136-137.

⁶⁹ Uporedi tekst i komentare na kanon 1. Teofila Aleksandrijskog i kanon 91. Vasilija Velikog u: Jevtić, *Свештени канони Цркве*, 526-527; 500-502.

⁷⁰ Henry Chadwick, *East and West – the Making of a Rift in the Church: from Apostolic Times until the Council of Florence* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 117.

⁷¹ „Sedam dana jedite hljebove prijesne, i prvoga dana uklonite kvasac iz kuća svojih; jer ko bi god jeo što s kvascem od prvoga dana do sedmoga, istrijebiće se ona duša iz Izrailja. Prvi dan biće sveti sabor; tako i sedmi dan

ustanovljenja Evharistije (Mk 14, 22; 1 Kor 11, 23-24)⁷² Hristos je uzeo „hleb“, to jest kvasni hleb; apostoli i prva Crkva nisu uzimali azimu (Dap 2, 42)⁷³; azima prasilikuje smrt, a ne život, dok kvasac predstavlja dušu u telu, odnosno nepropadljivi element (Jn 6, 31-51); upotreba azime izvrće smisao Tajne Večere, jer bi ona bila prosta pashalna večera, a ne ustanova Evharistije, Tajne Novog Zaveta.“⁷⁴ Još dodaje da je tokom XI veka, upotreba azime poistovećena na Istoku sa apolinarijevstvom, jeresi koja osporava da je Isus Hristos kao čovek imao dušu, zbog čega u pravoslavnoj liturgijskoj praksi evharistijski hleb treba da bude kvasan, kao simbol ljudske prirode Isusa Hrista, oduhovljene i neraspadive.⁷⁵ Ovo je dalje uslovalo još neke određene promene u zapadnoj tradiciji, pa je tako nastala kasnije razlika u samom činu osvećenja Darova, odnosno pitanje molitve epikleze, kao i pričestivanja vernih pod jednim vidom.⁷⁶ Sama problematika upotrebe beskvasnog hleba izašla je na videlo prilikom podizanja tenzija između Istočnih i Zapadnih u Južnoj Italiji sredinom XI veka, što je po sebi bila uvertira sukoba iz 1054. godine.

5. Crkveno-političke okolnosti sredinom XI veka

Tokom X i XI veka rivalstvo dve velike katedre je bilo više nego očito, budući da je papa istrajavao u zahtevu da sudi drugim patrijarsima, a patrijarsi su nastavili da se ne slažu.⁷⁷ Istočna i Zapadna crkva gotovo da su zasebno funkcionisale. Poslednji papa koji se pominje u konstantinopoljskom diptihu bio

imaćete sveti sabor; nikakav posao da se ne radi u te dane, osim što treba za jelo svakoj duši, to ćete samo gotoviti. I držite dan prijesnijih hljebova, jer u taj dan izvedoh vojske vaše iz zemlje Misirske; držite taj dan od koljena do koljena zakonom vječnijem. Prvog mjeseca četrnaesti dan uveče počnite jesti prijesne hljebove pa do dvadeset prvoga dana istoga mjeseca uveče.“ (2 Moj 12, 15-18).

⁷² „I kad jedahu uze Isus hljeb i blagoslovivši prelomi ga, i dade im, i reče: Uzmite, jedite; ovo je tijelo moje.“ (Mk 14, 22); „Jer ja primih od Gospoda što vam i predadoh, da Gospod Isus one noći kad bješe predan, uze hljeb, i zahvalivši prelomi i reče: Uzmite, jedite, ovo je tijelo moje, koje se za vas lomi; ovo činite u moj spomen.“ (1 Kor 11, 23-24).

⁷³ „Bili su istrajni u apostolskoj nauci i zajednici, u lomljenju hleba i u molitvama.“ (Dap 2, 42).

⁷⁴ Brijia, *Речник православне теологије*, 5-6.

⁷⁵ *Prethodno*, 6.

⁷⁶ Tridentska misa ne poznaje epiklezu (stari rimski obred), dok je danas reformama Drugog vatikanskog sabora, unesena molitva koja bi mogla odgovarati pravoslavnom predanju. Takođe, od IX veka, Zapad je uveo pričestivanje vernih pod jednim vidom – hlebom, a pod oba vida se pričestuju samo sveštenoslužitelji. Istočni su se pozivali na reči Pisma: „Ako ne jedete tela Sina čovečijeg i ne pijete krvi njegove, nećete imati života u sebi“ (Jn 6,53), odnosno: „Jedite, ovo je telo moje i pijte od nje svi, ovo je krv moja“ (Mt 26, 27-28).

⁷⁷ Thomas F. X. Noble, Julia M. H. Smith, prir., *Cambridge History of Christianity – Early Medieval Christianity c. 600 – c. 1100* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 220.

je Jovan XVIII (+1009), jer posle njega Zapadni su preko cirkularne poslanice njegovog naslednika, pape Sergija IV (+1012), ispovedili nezvanično dodatak *Filioque*, te je kao odgovor na to konstantinopoljski patrijarh Sergije II Manu- elit (+1019), izbacio papino ime iz diptiha. Sergijev naslednik papa Benedikt VIII (+1024), godine 1014. na ceremoniji krunisanja nemačkog cara Hajnriha II ispoveda *Filioque* i time ovaj dodatak biva zvanično unet u Simvol vere Rimske crkve.⁷⁸

Godine 1049. uticajem cara Hajnriha III, za rimskog papu izabran je njegov rođak Bruno episkop Tula (danas grad u regionu Lorena), kao Lav IX. Ovaj odlučni mladi papa (u vreme izbora imao je četrdesetosam godina), bio je spreman da planski sprovede klinijevsku reformu Crkve i ojača crkvenu disciplinu.⁷⁹ U tom poduhvatu oslanjao se na sposobne savetnike, mlade i obrazovane monahe odane reformi, koje je doveo iz Lotaringije i Burgundije, a među kojima je bio i budući papa Grigorije VII Hildebrand.⁸⁰ Sa druge strane, u Konstantinopolju na carskom prestolu je sedeo Konstantin IX Monomah (1042-1055), slab i bez odgovarajućih državičkih sposobnosti, čija je vladavina po sebi predstavljala period slabljenja vizantijske države. Jedina osoba koja je mogla činiti protivtežu zapadnim reformistima, bio je konstantinopoljski patrijarh Mihailo I Kerularije (+1059), sušta suprotnost caru.⁸¹ Kako navodi

⁷⁸ Još od vremena Karla Velikog Rimska crkva se nalazila u raskoraku između nepovredivosti Nikeo-konstantinopoljskog simbola vere i želje za uspostavljanjem neposrednije vlasti nad crkvama Zapada. Na kraju je druga realnost odnela prevagu.

⁷⁹ Klinijevska reforma se odnosi na pokret unutar Zapadne crkve tokom X i XI veka, a čiji izvor je bio benediktinski manastir Klini (Cluny), u Francuskoj. Pokret je imao za cilj jačanje crkvene discipline i borbu protiv simonije. Pokret je uticao na jačanje papstva, ukidanjem svetovnog glasanja za izbor pape, prenoseći izbor na kardinalski kolegijum, dok se od episkopa zahtevala besprekorna poslušnost Rimu. Celibat je uveden kao obavezna crkvena disciplina za sve stepene sveštenstva zaključno sa ipodačkonima. Tokom XI veka reforma je dovela do ubrzane centralizacije Zapadne crkve i učvršćivanja ideje o univerzalnoj vlasti Petrovog naslednika. Papa Lav IX, već iste godine kada je ustoličen održao je dva značajna sabora (u Remsu i Majncu), u cilju sprovođenja reformi na Zapadu.

⁸⁰ Vladislav Puzović, *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године* (Beograd: Hrišćanski kulturni centar, 2008), 51-52.

⁸¹ Treba primetiti mišljenje koje donosi Stanković po pitanju jačanja institucije konstantinopoljskog patrijarha u XI veku u odnosu na carsku ličnost. On piše konkretno za patrijarha Mihaila: „Svojim postupcima Kerularije je neprestano pokazivao da ne priznaje suštinsku razdvojenost svetovne i duhovne vlasti, i da samo poimanje principa vlasti i moći počiva na ubeđenju da postoji jedan gospodar, koji svoju poziciju apsolutne nadmoći ostvaruje pobedom nad svojim suparnicima, bez obzira na to odakle oni poticali. U takvom, svesno ili nesvesno redukcionističkom shvatanju politike, razlike između teorija u proishođenju autoriteta dve vlasti postale su samo nevažne nijanse u odnosu na njihovu stvarnu moć, omogućivši patrijarhu da se oseti u svemu snažnijim od vasiljeva, što je našlo svoj najbolji izraz u pretnji koju je Kerularije, prema pojedinim izvorima, uputio caru Isaku Komninu: „Ja sam te stvorio, blesane, ja ću te i uništiti.“ Vlada Stanković, *Putokaz kroz Vizantiju* (Beograd: Службени гласник, 2016), 139.

Puzović za njega: „Bio je sposoban, odlučan, energičan i čvrstog karaktera. Njegov autoritet u narodu bio je jači od autoriteta cara. Izuzetno je cenio dostojanstvo položaja na kome se našao. Smatrao ga je uzvišenijim od dostojanstva vasilevsu. Stoga je izuzetno vodio računa o svom javnom nastupu, koji je po mnogo čemu ličio na carski.“⁸²

Ključna tačka crkvenog sukoba Rima i Konstantinopolja početkom XI veka postala je Južna Italija. U vreme ikonoboračke krize VIII veka, vizantijski carevi su, da bi kaznili papu zbog nepodržavanja njihove politike, odvojili Južnu Italiju od rimske jurisdikcije i pripojili je Konstantinopoljskoj patrijaršiji.⁸³ Pape su tokom narednih vekova pokušavali povratiti svoju jurisdikciju nad tom teritorijom. Međutim, u prvoj polovini XI veka Južnu Italiju su okupirali Normani, najamnici koji su došli iz Normandije. Kako Puzović navodi: „Interes carske vlasti bio je da Vizantija zadrži političku vlast nad Južnom Italijom. Interes papske kurije bio je da uspostavi svoju crkvenu jurisdikciju u toj oblasti. Teoretski je bilo moguće da Vizantija uz pomoć Zapada zadrži vlast nad tom oblašću, a da je zauzvrat, u crkvenom pogledu, prepusti Rimu, žrtvujući tako interese svoje crkve – Konstantinopoljske patrijaršije.“⁸⁴ U prilog savezu konstantinopoljskog dvora i Rimske crkve ide i postavljanje Argira Melita na mesto *katepana* južnoitalijanskih poseda Vizarije 1051. godine. Argir je bio italijansko-nemačkog porekla i posedovao je veliki uticaj među Normanima, ali i najvažnije, imao je poverenje cara Konstantina IX, te je zbog toga bio idealna osoba za uspostavljanje veza između papske kurije i dvora u Konstantinopolju.⁸⁵ Sa druge strane, zbog blagonaklonog stava o azimi, latinskog porekla i ranijih učešća u zaverama protiv vizantijske vlasti, Argir je bio ostrašćeni neprijatelj patrijarha Mihaila.

U toku pregovora između papske kurije, Argira i carskog dvora, krajem 1053. godine u prestonicu je bio upućen tranijski episkop Jovan, kako bi podneo izveštaj o teškoj situaciji u Italiji.⁸⁶ Sticajem okolnosti, Jovan je izvestio

⁸² Puzović, *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године*, 44-45.

⁸³ Puzović piše da i pored svih nastojanja Zapada, Vizantija je uspela da u drugoj polovini X i početkom XI veka učvrsti svoju duhovnu vlast nad Južnom Italijom. To je učinjeno osnivanjem Otrantske mitropolije 968. godine i ustanovljenjem posebnog katapanata za južnoitalijanske provincije u vreme cara Vasilija II. Međutim, pod direktnom upravom carstva nalazile su se oblasti Kalabrije i Apulije. Većinsko stanovništvo Kalabrije činili su pravoslavni Grci, dok je ono u Apuliji bilo nešto drugačije. Tamo je stanovništvo u većim gradovima, kao što je Bari, bilo grčko, a unutrašnjost uglavnom latinska. Crkvenu jurisdikciju nad ove dve oblasti vršila je Konstantinopoljska patrijaršija, a nad severnim latinskim autonomnim oblastima Rimska crkva. Južna Italija je bila mesto dodira i izmešanosti dve crkve. *Prethodno*, 62-63.

⁸⁴ *Prethodno*, 67.

⁸⁵ *Prethodno*, 70.

⁸⁶ Planovi o zajedničkim akcijama protiv Normana bili su osujećeni. Nemački car Hajnrih III, zbog unutrašnjih problema u državi, nije se mogao odazvati papi u pogledu pružanja vojne pomoći. Sredinom 1053. godine, malobrojne papske trupe su bile potučene kod mesta Čivitate od strane

patrijarha Mihaila o dešavanjima u Italiji, i verovatno o mogućoj opasnosti da Konstantinopoljska crkva izgubi svoje teritorije.⁸⁷ Ubrzo po njegovom povratku u Italiju, pojavila se poslanica ohridskog arhiepiskopa Lava (+1056).⁸⁸ Lav je sastavio poslanicu Jovanu i preko njega svim franačkim arhijerejima i samom najčasnijem papi (*et per te (=Jovana) ad unuversos principes sacerdotum, et sacerdotes Francorum, et monachs, et populos, et ad ipsum reverendissimum papam*⁸⁹), u kojoj kritikuje upotrebu beskvasnog hleba i post subotom.⁹⁰ Tekst se završava molbom Jovanu da o svemu obavesti italijanske episkope i da ih zakune da se isprave. Ovo pismo se ocenjuje od većine istoričara kao početni napad koji je došao sa Istoka, a kao razlog pisanja Lav navodi širenje nepravoslavnih učenja na Istoku sa Zapada.⁹¹

Papa Lav IX se, nakon poraza od strane Normana, nalazio u zarobljeništvu (ono je bilo počasno i on je mogao obavljati sve svoje dužnosti nesmetano) u Beneventu. Do njega je došla Lavova poslanica i usledila je oštra prepiska sa dvorom u Konstantinopolju i patrijarhom Mihailom.⁹² Papa je saznao i za

Normana. Ranije, iste godine, Argirove snage su bile razbijene u bici kod Siponta. Karl Baus, *Velika povijest Crkve*, sv. 1, *Od praopćine do kršćanske velecrkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971), 463.

⁸⁷ U fusnoti 256. Puzović navodi Suvorova, koji smatra da je Jovan, tokom boravka u Konstantinopolju, „prešao na stranu patrijarha“ te su ga zbog toga na Zapadu kasnije smatrali za izdajnika, u prilog čega ide i njegovo svrgavanje, u vreme pape Nikole II, nešto kasnije (1059. godine), na saboru u Melfiju. Puzović, *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године*, 76.

⁸⁸ Iako je autor poslanice bio Lav, na Zapadu su bili uvereni da iza njega stoji patrijarh Mihailo, kako se i navodi u izvornom tekstu koji donosi Migne. Michaelis Caerulari patriarchae Constantinopolitani et Leonis Acridani archiepiscopi Bulgarorum, „Epistola ad Joannem Tranensem in Apulia episcopum,“ u Jacques Paul Migne, prir., *Patrologia Latina*, vol. CXLIII (Paris: Garnier, 1882), col. 793-798.

⁸⁹ Treba imati u vidu da je ovo uvredljiv ton, budući da je jedan od recipijentata sam rimski episkop, kome priliči posebna čast, pa bi ispravan poredak bio ili da se njemu lično uputi poslanica ili da bude naveden prvi i da mu se ona lično dostavi preko posebne delegacije. Takođe, budući da se sumnjalo na patrijarha Mihaila kao autora poslanice, nezadovoljstvo Rima je bilo veće, jer mu se patrijarh nije direktno obratio, već preko dvojice posrednika (Lava i Jovana), i posebno što se Jovan, običan episkop, usudio da pouči latinske episkope, pa čak i samog papu, pravog veri. *Prethodno*, col. 793.

⁹⁰ Interesantno je da se ne pominje *Filioque*, iako je zvanično bilo uneto u Simvol Rimske crkve. Razlog ovome leži verovatno u tome što se ono još uvek nije koristilo u latinskim crkvama Konstantinopolja.

⁹¹ Istovremeno su i na Zapadu, kako beleži Runciman, osuđivane crkve koje drže grčki liturgijski običaj, a do sukoba je najčešće dolazilo u pograničnim teritorijama kao što je bila Južna Italija. Steven Runciman, *The Eastern Schism – A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XI and XII Centuries* (Oxford: Oxford University Press, 1956), 41.

⁹² Kao odgovor na pisanje ohridskog arhiepiskopa papa Lav IX uputio je patrijarhu i arhiepiskopu poslanicu „In terra pax“ septembra 1053. godine. U njoj se papa poziva na falsifikovane privilegije cara Konstantina (*Donatio Constanini*). Međutim, moguće je i da je do patrijarha došla samo blaža verzija ove poslanice, pismo pod naslovom „Scripta tuae“, koje su doneli

ranije događaje u Konstantinopolju, gde je usled sve prisutnijeg animoziteta Grka prema latinskim običajima, konstantinopoljski patrijarh kao odgovor na protivljenje Latina u gradu da upotrebe kvasni hleb, zatvorio njihove hramove 1052. godine.⁹³ Ipak, na poziv cara, čijoj politici nikako na ruku nije išao crkveno-bogoslovski spor, papa je pristao, početkom leta 1054. godine, uputiti svoje legate u Konstantinopolj da razgovaraju o donošenju zajedničkih stavova.

6. Međusobna ekskomunikacija Rima i Konstantinopolja 1054. godine

Papski legati su bili kardinal episkop Humbert de Silva Kandida, zatim amalfijski arhiepiskop Petar i kardinal đakon Fridrih od Lorene (potonji papa Stefan IX), kancelar Rimske crkve. Kako beleži Puzović, ključni čovek papske delegacije bio je kardinal Humbert – jedan od najvažnijih i naobrazovanijih članova papske kurije, nosilac papske reforme Lava IX.⁹⁴ Pri tome, Humbert je bio možda najgori izbor za rešavanje crkvene krize. Bio je temperamentna i netolerantna osoba, a Ostrogorski dodaje da jednostavno „nije voleo Grke“.⁹⁵

legati 1054. godine. Izvor: Leonis IX, „Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham, adversus ejus et Leonis Acridani episcopi inauditas praesumptiones et nimias venitates,“ u Jacques Paul Migne, prir., *Patrologia Latina*, vol. CXLIII (Paris: Garnier, 1882), col. 744-769; Leonis IX, „Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham,“ u Jacques Paul Migne, prir., *Patrologia Latina*, vol. CXLIII (Paris: Garnier, 1882), col. 773-777. Uporedi: Berseford James Kidd, *Churches of Eastern Christendom* (Abingdon: Routledge, 2013), 208-213; Kenneth Meyer Setton, Marshall W. Baldwin, *A History of the Crusades* (Madison WI: University of Wisconsin Press, 1969), 209-210.

⁹³ Na Istoku su postojali latinski hramovi (za potrebe zapadnih hodočasnika, trgovaca i moreplovaca), koji su koristili latinski obred i upotrebljavali azimu. U samom Konstantinopolju, Amalfićani su imali crkvu Svetog Andreja i manastire Hrista Spasitelja (*St. Salvatore*) i Svete Marije (*Santa Maria di Latina*), dok su Ugari posedovali manastir Svetog Stefana. Vidi: Malon H. Smith, *And Taking Bread: Cerularius and the Azyme Controversy of 1054* (Paris: Beauschesne, 1978).

⁹⁴ Kardinal Humbert se poznao sa papom Lavom IX još u mladosti i po izboru za papu Lav ga je pozvao u Rim, zbog njegove erudicije i odličnog poznavanja kanonskog prava. Odlučan i sposoban, posvetio se služenju Rimskoj crkvi i ideji papske vrhovne duhovne vlasti, zbog čega je nagrađen jednom od najuglednijih kardinalskih titula – Silva Kandidate (danas biskupija Porto-Santa Rufina, jedna od sedam biskupija rimske dijaeze). Vidi: Puzović, *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године*, 140. O kardinalu Humbertu uporediti: Rudolf Hüls, *Kardinal, Klerus und Kirchen Roms: 1049 – 1130* (Tübingen: Niemeyer, 1977), 133-134; „Humbert of Silva Kandida“ u: James R. Ginther, *The Westminster Handbook to Medieval Theology* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2009), 89-91; Hermann Halfmann, *Cardinal Humbert, sein Leben und seine Werke* (Berlin: Reuther & Reichard, 1883); Henning Hoesch, *Die kanonischen Quellen im Werk Humberts von Moyenmoutier: Ein Beitrag zur Geschichte der vorgregorianischen Reform* (Köln: Böhlau Verlag, 1970); Margit Dischner, *Humbert von Silva Candida: Werk und Wirkung des lothringischen Reformmönches* (Neuried: Ars una, 1996).

⁹⁵ Georgije Ostrogorski, *Историја Византије* (Beograd: Prosveta, 1969), 319.

Legati su sa sobom poneli pisma pape Lava, jedno pod naslovom „Quantas gratias“, upućena caru i drugo pod naslovom „Scripta tuae“, upućeno patrijarhu.⁹⁶ Prema caru je papa bio blagonaklon, želeći da pridobije njegovu podršku za borbu protiv Normana. Patrijarhu je papa pisao oštrim tonom, optužujući Mihaila da nastoji potčiniti prestole Aleksandrije i Antiohije, zatim protestovao je protiv titule *vaseljenskog patrijarha* i insistirao na rimskoj suprematiji.⁹⁷ Međutim, od samog početka svog boravka u prestonom gradu (kraj maja do sredine jula 1054. godine), papski legati su se ponašali nadmeno, insistirajući na dignitetu Rimske crkve, uzdržavajući se da ispoštuju istočne običaje poput proskineze pred patrijarhom, o čemu je patrijarh Mihailo pisao kasnije: „Došavši do naše smernosti, postupaše sa ohološću, drskošću i nadmenošću. Uopšte nas nisu pozdravili, uzdržavši se od uobičajene proskineze, kako je utvrđeno drevnim običajem, zadržali su sospotvenu obest.“⁹⁸ U međuvremenu je papa Lav IX umro i rimska katedra je bila upražnjena, te se s pravom dovodi u pitanje validnost daljih postupaka rimskih legata.

Do početka jula, dijaloga između patrijarha i legata nije bilo, iako je car najviše pokazivao želju da se obave uspešni pregovori. Istovremeno je kardinal Humbert vodio ostrašćene rasprave sa Grcima, od kojih je sačuvana prepiska sa jeromonahom Nikitom Stitatom iz konstantinopoljskog manastira Studion.⁹⁹ Međusobno nerazumevanje i odsustvo želje da se shvate različitosti običaja i tradicije usloveli su neočekivan korak papskih legata. Na čelu sa kardinalom Humbertom, pod izgovorom da je patrijarh jeretik, jer je očigledno podržavao napadanje papskih izaslanika i optužbe protiv latinske tradicije, u ime pape Lava i cele Rimske crkve, papska delegacija je pred početak Svete Liturgije, u subotu 16. jula 1054. godine, na Časnu Trpezu hrama Svete Sofije, položila bulu o izopštenju (lat. *charta excommunicationis*).¹⁰⁰ Budući da je

⁹⁶ Izvor: Leonis IX, „Epistola ad Constantium Monomachum,“ u Jacques Paul Migne, prir., *Patrologia Latina*, vol. CXLIII (Paris: Garnier, 1882), col. 777-781; Leonis IX, „Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham,“ u Jacques Paul Migne, prir., *Patrologia Latina*, vol. CXLIII (Paris: Garnier, 1882), col. 773-777.

⁹⁷ Ovde je važno imati u vidu da je na Istoku titula *vaseljenskog patrijarha* ušla u upotrebu tokom V veka i bila je često oštro kritikovana od strane rimskih papa. Bila je to posledica međusobnog nerazumevanja, različitih društveno-političkih ideja i na kraju same želje konstantinopoljskog patrijarha da podigne ugled svoje katedre. Videti studiju: George E. Demacopoulos, „Gregory the Great and the Sixth-Century Dispute over the Ecumenical Title,“ *Theological Studies* 70 (2009): 600-621.

⁹⁸ Puzović, *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године*, 151.

⁹⁹ Humbert je napisao dva dela u Konsantinopolju – *Dialogus* i *Responsio sive contradictio*. Oba su po carevom ukazu bila prevedena na grčki. Car je, želeći da osigura savez sa papom, stao na stranu legata i Nikita je morao da osudi svoje iskaze protiv Humberta i zapadne prakse. Međutim, narod je stao na stranu patrijarha Mihaila. I već tu se nazirao sukob, koji će se završiti anatemama i odlaskom legata iz grada. Kidd, *Churches of Eastern Christendom*, 211-212.

¹⁰⁰ Richard Mayne, „East and West in 1054,“ *The Cambridge Historical Journal* 11/2 (1954), 133.

papa bio mrtav, postavlja se pitanje validnosti jednog takvog čina, međutim legati su bili upoznati sa smrću pontifeksa.¹⁰¹ Iako je to bila vanredna situacija, smatrali su da trebaju delovati u interesu katedre koju zastupaju, a da je to ranije dogovoreno, vidi se i iz samog teksta bule: „Autoritetom Svete i Nerazdeljive Trojice i Apostolske katedre, čiji smo poslanici... potpisujemo protiv Mihaila i njegovih sledbenika anatemu, koju je naš prečasni papa izrekao protiv njih, ako se ne budu pokajali“.¹⁰² Tekst dokumenta na latinskom je pročitao pred narodom i sveštenstvom, a nedugo zatim su legati napustili Konstantinopolj.¹⁰³ Celokupni tekst, u pokušaju da bude bogoslovski obrazložen, izlaže niz optužbi na račun Konstantinopoljske crkve i njenog patrijarha koga nazivaju jeretikom i otpadnikom. Među optužbama, legati su doslovno optužili patrijarha da je izbrisao *Filioque* iz Simvola vere, što je bio potpuni apsurd.¹⁰⁴ Kao odgovor, pošto je bula prevedena na grčki, patrijarh Mihailo je hitno sazvaio sabor endimusa (svih episkopa koji su boravili u gradu) 20. jula, na kome su osuđene rimske novine brijanja brade, celibat i *Filioque*. Izrečena je ekskomunikacija rimskih legata i svih koji im služe. Potom je Mihailo uputio prekorno pismo ostalim istočnim patrijarsima sa rečima da ne pominju više papino ime u diptihu, jer je ono za sva buduća vremena izbačeno iz pomenika istočnih crkava.¹⁰⁵ U Rimu, i nakon izbora novog pape, odluke papskih delegata iz 1054. godine, nisu zvanično poništene, te su izrečene anateme vremenom postale zidovi razdvajanja dva krila hrišćanstva.¹⁰⁶

Naravno, neophodno je imati u vidu da je sukob iz 1054. godine ostao dugo vremena nešto čega prosečni hrišćani na Istoku i Zapadu nisu bili svesni.¹⁰⁷ Kontakti su i dalje postojali, prvenstveno zbog ekonomskih i političkih razloga. Sam proces razdvajanja završen je krstaškim osvajanjem i pljačkom Konstantinopolja 1204. godine. To je stvorilo trajnu odbojnost i nepoverenje pravoslavnog Istoka prema rimokatoličkom Zapadu, u toj meri da su svi kasniji pokušaji sklapanja crkvenog jedinstva bili neuspešni.

¹⁰¹ Nesumnjivo su legati obavili ranije detaljno savetovanje sa papom pre polaska, u toj meri da mnogi sabor u Bariju iz 1053/4. godine, na kome je papa predsedavao i gde su legati učestvovali, vide kao deo priprema za pregovore sa Istočnima. *Prethodno*, 145.

¹⁰² *Prethodno*, 279.

¹⁰³ *Prethodno*, 203-204.

¹⁰⁴ Siecienski, *The Filioque*, 114.

¹⁰⁵ Radomir Popović, *Појмовник Црквене историје* (Beograd: vlastita naklada, 2004), 156.

¹⁰⁶ Jedan od papskih legata iz 1054. godine, kardinal Fridrih od Lorene, kao papa Stefan IX, u cilju pregovora, uputio je novu delegaciju u Konstantinopolj 1058. godine. Nažalost, kada je delegacija stigla u Bari, došle su vesti da je papa preminuo, i delegati su se vratili u Rim. Herbert Bloch, *Monte Cassino in the Middle Ages* (Rim: Edizioni di Storia e Letteratura, 1986), 38.

¹⁰⁷ Timothy Ware, *The Orthodox Church* (Harmondsworth: Penguin Books, 1963), 67.

7. Zaključak

Vekovima pre nego su izrečene ekskomunikacije 1054. godine, eklesiološka svest Istoka i Zapada se počela razlikovati. Prilikom svakog sukoba, sve više je isticano pitanje privilegija i domena juridičke vlasti rimskog episkopa. Istok je konstantno pokušavao da održi u životu sabornu svest i načelo pentarhije, često ignorišući rimske ambicije. U tom odnosu, suštinsko pitanje bilo je vezano za papski primat. Istočnim patrijarsima nije bio prihvatljiv papski despotizam, videći u njemu krajnji vid nekanonskog ponašanja i jednu otuđenu dominaciju koja je protivrečila duhu sabornosti. Rimske aspiracije ka univerzalnoj vlasti u Crkvi nisu imale odjeka na Istoku, što je dodatno komplikovalo odnos dve katedre. Istovremeno sa eklesiološkom problematikom, kao primarni problem javila se trijadološka novina u zapadnom bogoslovlju – učenje o ishode-nju Svetog Duha i od Sina, poznato kao *Filioque*. U vreme crkvene krize tokom IX veka, ova interpolacija je bila glavni povod patrijarha Fotija da napiše *Encikliku* istočnim patrijarsima. Nakon toga, vremenom je usmerena još veća pažnja na liturgičko-pravne razlike Grka i Latina, poput pitanja celibata, posta subotom i upotrebe beskvasnih hlebova. Na kraju, međusobne ekskomunikacije Rima i Konstantinopolja 1054. godine nisu bile čak toliko ni bogoslovski ili politički orijentisane koliko lično, jer su predstavljale sukob psihologija ličnosti konstantinopoljskog patrijarha Mihaila i rimskog kardinala Humberta.

Kako smo u radu naveli, nakon patrijarha Fotija više se nije sastajao sabor istočnih i zapadnih episkopa i otuđenje je postajalo vremenom sve veće. Možemo zaključiti da Istočna crkva nije bila svesna težine društveno-političkih i ideoloških promena na Zapadu. Vekovno priznatu proceduru pri rešavanju problema u Crkvi – sabor, kojim su rešavane i sve ranije nesuglasice, germanski orijentisano reformisano papstvo XI veka, koje je težilo univerzalnoj vlasti nad Crkvom, definitivno nije moglo prihvatiti. Ponašanje kardinala Humberta je predstavljalo najbolji prikaz atmosfere koja je vladala na Zapadu i ideja koje će nešto kasnije svoj puni izražaj naći u delu *Dictatus papae*. Posledica toga bio je prekid evharistijskog opštenja i međusobne ekskomunikacije Rima i Konstantinopolja. I premda se danas daje prednost činjenici da se teško može govoriti o Velikom raskolu 1054. godine, jer je raskol bio zapravo više-vekovni proces, ipak ne možemo odbaciti značaj događaja iz 1054. godine. S pravom se ova godina uzima kao godina formalnog raskola, jer su dve vodeće katedre hrišćanske vasseljene tada trajno prekinule evharistijsko opštenje. Ako izuzmemo kratkotrajne unije Rima i Konstantinopolja u XIII i XV veku, jedinstvo dva krila Hrišćanstva sa pozicije Istočne crkve od 1054. godine do danas nije obnovljeno.

8. Bibliografija

Izvori

Φώτιος. „Ἐγκύκλιος ἐπιστολή πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημί καὶ τῶν λοιπῶν· ἐν ἧ περι κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται, καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ’ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον, Ἐπιστολή 2. Στό.“ U *Photii Epistulae et Amphilochia*, vol I, prir. Vasileios Laourdas i Leendert Gerrit Westerink. Leipzig: Teubner, 1983.

Jevtić, Atanasije, prir. *Игњатије Антиохијски. Посланице [Ignjatije Antiohijski. Poslanice]*. Beograd: Akademija SPC za umetnosti i konservaciju, 2015.

_____. *Свештени канони Цркве [Sveštēni kanoni Crkve]*. Beograd: Bratstvo Manastira Sv. Simeona Mirotočivog, 2005.

Leonis IX. „Epistola ad Constantium Monomachum.“ U *Patrologia Latina*, vol. CXLIII, prir. Jacques Paul Migne, col. 777-781. Paris: Garnier, 1882.

_____. „Epistola ad Michaelē Constantinopolitanū patriarcham.“ U *Patrologia Latina*, vol. CXLIII, prir. Jacques Paul Migne, col. 773-777. Paris: Garnier, 1882.

_____. „Epistola ad Michaelē Constantinopolitanū patriarcham, adversus ejus et Leonis Acridani episcopi inauditā praesumptionē et nimias venitates.“ U *Patrologia Latina*, vol. CXLIII, prir. Jacques Paul Migne, col. 744-769. Paris: Garnier, 1882.

Michaelis Caerulari patriarchae Constantino-politani et Leonis Acridani archiepiscopi Bulgarorum. „Epistola ad Joannem Tranensem in Apulia episcopum.“ U *Patrologia Latina*, vol. CXLIII, prir. Jacques Paul Migne, col. 793-798. Paris: Garnier, 1882.

Literatura

Africa, Thomas W. *The Immense Majesty: A history of Rome and the Roman Empire*. New York: Crowell, 1974.

Baus, Karl. *Velika povijest Crkve*. Sv. 1, *Od praopćine do kršćanske velecркve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971.

Blecker, Michael Paulin. „Roman Law and „Consilium“ in the Regula Magistri and the Rule of St. Benedict.“ *Speculum – Journal of Medieval Studies*, 47/1 (1972): 1-28.

Bloch, Herbert. *Monte Cassino in the Middle Ages*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1986.

Braun, Piter. *Успон хришћанства на Западу [Uspōn hrišćanstva na Zapadu]*. Beograd: Klio, 2010.

Brija, Jovan. *Речник православног теологије [Rečnik pravoslavne teologije]*. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet SPC, 1999.

Brown, Peter. *The World of Late Antiquity – AD 150-750*. New York: W. W. Norton and Company, 1989.

Chadwick, Henry. *East and West – the Making of a Rift in the Church: from Apostolic Times until the Council of Florence*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Cholij, Roman. *Clerical Celibacy in East and West*, 2. izd. Leominster: Fowler Wright Books, 1989.

Cobham, Claude Delaval. *The Patriarchs of Constantinople*. Cambridge: Cambridge University Press, 1911.

Čairović, Ivica. „Историјско-богословске импликације сабора у Елвири (306)“ [„Istorijsko-bogoslovске импликације сабора у Elviri (306)“]. *Ниш и Византија – зборник радова [Niš i Vizantija – zbornik radova]* 11 (2013): 87-96.

Demacopoulos, George E. „Gregory the Great and the Sixth-Century Dispute over the Ecumenical Title.“ *Theological Studies* 70 (2009): 600-621.

Dischner, Margit. *Humbert von Silva Candida: Werk und Wirkung des lothringischen Reformmönches*. Neuried: Ars una, 1996.

- Dunn, D. Geoffrey. "The Church of Rome as a Court of Appeal in the Early Fifth Century: The Evidence of Innocent I and the Illyrian Churches." *The Journal of Ecclesiastical History* 64/4 (2013): 679-699.
- Dunn, Marilyn. *The Emergence of Monasticism – From the Desert Fathers to the Early Middle Ages*. Oxford: Blackwell Publishing, 2000.
- Dvornik, Francis. *Byzantium and Roman Primacy*. New York: Fordham University Press, 1966.
- Every, George. *The Byzantine Patriarchate 451-1204*. London: Society for Promoting Christian Knowledge, 1947.
- Florovski, Georgije. „Tajna Pedesetnice.“ *Teološki pogledi* 42/1-3 (2009): 129-136.
- Frend, William Hugh Clifford. „The Church of the Roman Empire 313-600.“ U *The Layman in Christian History*, prir. Stephen C. Neil and Hans-Ruedi Weber, 57-87. London: SCM Press, 1963.
- Ginther, James R. *The Westminster Handbook to Medieval Theology*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2009.
- Halfmann, Hermann. *Cardinal Humbert, sein Leben und seine Werke*. Berlin: Reuther & Reichard, 1883.
- Haugh, Richard. *Photius and the Carolingians – The Trinitarian Controversy*. Belmont: Nordland Publishing Company, 1973.
- Heid, Stefan. *Celibacy in the Early Church: The Beginnings of a Discipline of Obligatory Continence for Clerics in East and West*. Preveo Michael James Miller. San Francisco: Ignatius Press, 1997.
- Herrin, Judith. *The Formation of Christendom*. Oxford: Basil Blackwell, 1988.
- Hoesch, Henning. *Die kanonischen Quellen im Werk Humberts von Moyenmoutier: Ein Beitrag zur Geschichte der vorgregorianischen Reform*. Köln: Böhlau Verlag, 1970.
- Hüls, Rudolf. *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049 - 1130*. Tübingen: Niemeyer, 1977.
- Kartašov, Anton V. *Vaseljenski sabori [Vaseljenski sabori]*. Beograd: Srpska književna zadruga, 2009.
- Kelly, Joseph F. *The Ecumenical Councils of the Catholic Church: A History*. Collegeville, MN: Liturgical Press, 2009.
- Kidd, Beresford James. *Churches of Eastern Christendom*. Abingdon: Routledge, 2013.
- Komatina, Predrag. *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I [Crkvena politika Vizantije od kraja ikonoborstva do smrti cara Vasilija I]*. Beograd: Vizantološki institut, 2014.
- Kongar, Iv. *Devet vekova kasnije: beleške uz "Istočni raskol"*. Preveo Zoran Đurović. Beograd: Beogradska nadbiskupija, 2014.
- Langen, Joseph. *Geschichte der Römischen Kirche*. Sv. 3. Bonn: s. n., 1893.
- Lea, Henry C. *The History of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*. New York: Russell & Russell, 1957.
- Louth, Andrew. *Greek East and Latin West the Church AD 681-1071*. New York: St Vladimir's Seminary Press, 2007.
- Majendorf, Džon. *Имперујално јединство и хришћанске деобе – Црква од 450. до 680. године [Imperijalno jedinstvo i hrišćanske deobe – Crkva od 450. do 680. godine]*. Kragujevac: Kalenić, 1997.
- _____. *Патрологија I [Patrologija I]*. Beograd: SAS SPC, 2010.
- _____. *Рим, Константинопољ, Москва – историјске и богословске студије [Rim, Konstantinopolj, Moskva – istorijske i bogoslovске studije]*. Preveo Marko Đurđević. Los Angeles: Sebastian Press, 2018.
- _____. *Византијско наслеђе у Православној цркви [Vizantijsko nasleđe u Pravoslavnoj crkvi]*. Preveo Ivica Čairović. Vrnjačka Banja: Interklima – grafika, 2006.
- _____. Aleksandar Šmeman, Nikolaj Afanasijev, Nikolaj Kulomzin, prir. *Примат апостола Петра - гледишта Православне Цркве [Primat apostola Petra - gledišta Pravoslavne Crkve]*. Preveo Jovan Olbina. Kragujevac: Kalenić, 2000.
- Matić, Zlatko. „Dokument iz Kjetija (2016): Sabornost i primat tokom prvog milenijuma.“ *Sabornost* 10 (2016): 89-100.
- _____. prir. *Filioque – историјски и телоски аспекти једног проблема [Filioque – istorijski i teloški aspekti jednog problema]*. Požarevac: Eparhija braničevska, Odbor za prosvetu i kulturu, 2012.
- _____. *Примат римског епископа у делу Ж. – М. Р. Тјара: Могућност рецепције Тјарове теологије примата у дијалогу Православне и Римокатоличке Цркве*. Ужиче: Грађичар, 2018.

- Mayne, Richard. „East and West in 1054.“ *The Cambridge Historical Journal* 11/2 (1954): 133-148.
- Midić, Ignatije. „Duh Sveti i jedinstvo Crkve.“ *Sabornost* 6/1-2 (2000): 7-26.
- Moorhead, John. *The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity*. London – New York: Routledge, 2015.
- Mortimer, Robert Cecil. *Western Canon Law*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1953.
- Nedungatt, George, Jōrj Jī Neṭuññāṭṭā, Michael Featherstone, Jeffrey Featherstone, prir. *The Council in Trullo Revisited*. Rim: Pontificio Istituto Orientale, 1995.
- Noble, Thomas F. X., Julia M. H. Smith, prir. *Cambridge History of Christianity – Early Medieval Christianities c. 600 – c. 1100*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Noble, Thomas F. X. *The Republic of St. Peter: The Birth of the Papal State (680-825)*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1986.
- Norić, Džon Džulijus. *Византија: рани векови [Vizantija: rani vekovi]*. Beograd: Evro Giunti, 2009.
- Obolensky, Dimitri. *The Byzantine Commonwealth – Eastern Europe, 500 – 1453*. New York – Washington: Praeger Publishers, 1971.
- Ostrogorski, Georgije. *Историја Византије [Historija Vizantije]*. Beograd: Prosveta, 1969.
- Pelikan, Jaroslav. *Хришћанско предање: историја развоја догмата [Hrišćansko pre-danje: istorija razvoja dogmata]*. Tom 2, *Дух источног хришћанства: (од 600. до 1700. године) [Duh istočnog hrišćanstva: (od 600. do 1700. godine)]*. Preveo Novak Bilić. Beograd: Службени гласник, 2010.
- Popović, Radomir. *Појмовник Црквене историје [Pojmovnik Crkvene istorije]*. Beograd: vlastita naklada, 2004.
- Puzović, Vladislav. *Црквене и политичке прилике у доба Великог раскола 1054. године [Crkvene i političke prilike u doba Velikog ras-kola 1054. godine]*. Beograd: Hrišćanski kulturni centar, 2008.
- Rakić, Vojin C. *Православна догматика I [Pravoslavna dogmatika I]*. Beograd: Sveti Arhijerejski Sinod SPC, 1968.
- Runciman, Steven. *The Eastern Schism – A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*. Oxford: Oxford University Press, 1956.
- _____. *The Eastern Schism – A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*. Oxford: Clarendon Press, 1971.
- Schoenig, Steven A. *Bonds of Wool: The Pallium and Papal Power in the Middle Ages*. Washington, D.C.: CUA Press, 2016.
- Selin, Gary. *Priestly Celibacy – Theological Foundations*. Washington: The Catholic University of America Press, 2016.
- Setton, Kenneth Meyer, Marshall W. Baldwin. *A History of the Crusades*. Madison WI: University of Wisconsin Press, 1969.
- Siecienski, Anthony Edward. *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2009.
- Smith, Malon H. *And Taking Bread: Cerularius and the Azyme Controversy of 1054*. Paris: Beauchesne, 1978.
- Stanković, Vlada. *Putokaz kroz Vizantiju*. Beograd: Службени гласник, 2016.
- Sterk, Andrea. *Renouncing the World Yet Leading the Church – The Monk-Bishop in Late Antiquity*. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press, 2004.
- Stickler, Alfons M. *The Case for Clerical Celibacy. Its Historical Development and Theological Foundation*. Preveo Brian Ferme. San Francisco: Ignatius Press, 1995.
- Vaucher, Andre. „Clerical Celibacy and Laity.“ *U Medieval Christianity – A People’s History of Christianity*, sv. 4, prir. Daniel E. Bornstein, 179-203. Minneapolis: Fortress Press, 2010.
- Ware, Timothy. *The Orthodox Church*. Harmondsworth: Penguin Books, 1963.

Abstract

This paper represents a modest contribution to the research and elucidation of the causes of the schism between the Eastern and Western churches in the 11th century. What happened in Constantinople in 1054 has a far deeper origin in the events that preceded decades and even centuries earlier. The Great Schism can thus not be seen as just one date but as a centuries-long process of separating the two wings of Christianity. This process does not have a clearly defined chronological framework, so it is easier to talk about personalities and events that have contributed to the deepening of prejudice and animosity. We have tried to show the main reasons for the separation of the two Churches through the prism of church-theological disputes, whose elucidation in the context of historical-political events can provide a clearer picture of why Orthodox and Roman Catholics today do not have Eucharistic communion.

Keywords

schism, Roman church, primacy, Filioque, celibacy, azyme